

УДК [930.253:94-054.72](477+292.464)“1921/1930”

Валерій Власенко

ДО ІСТОРІЇ МІЖВОЄННОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕМІГРАЦІЇ НА БАЛКАНАХ

У публікації подана доповідь підполковника В. Филоновича військовому міністру УНР в еміграції В. Сальському, що висвітлює організаційну структуру української політичної еміграції у 1921–1930 рр. на Балканах, в Туреччині та Чехословаччині. Вона дозволяє визначити роль В. Филоновича у створенні мережі громадських організацій української еміграції на Балканах.

Ключові слова: Балкани, Болгарія, еміграція, В. Филонович, Югославія.

В публикации представлен доклад подполковника В. Филоновича военному министру УНР В. Сальскому, который освещает организационную структуру украинской политической эмиграции в 1921–1930 гг. на Балканах, в Турции и Чехословакии. Он помогает определить роль В. Филоновича в создании сети общественных организаций украинской эмиграции на Балканах.

Ключевые слова: Балканы, Болгария, В. Филонович, эмиграция, Югославия.

This publication contains the report of Lieutenant Colonel V. Fylonovych to War Minister of the Ukrainian People's Republic (UNR) V. Salsky, that describes the organizational structure of the Ukrainian political emigration in 1921–1930 in the Balkans, Turkey and Czechoslovakia. It allows to define the role of V. Fylonovych in creating a network of NGOs of Ukrainian emigration in the Balkans.

Key words: Balkans, Bulgaria, V. Fylonovych, emigration, Yugoslavia.

Із здобуттям Україною незалежності посилюється інтерес до вивчення міжвоєнної української політичної еміграції в Європі, яка, незважаючи на строкатість політичних течій, здебільшого сповідувала інші, альтернативні радянській, форми державного устрою. З'явилися публікації мемуарно-епістолярної спадщини лідерів української еміграції, збірники документів, монографії, брошури, фотоальбоми, навчальні посібники, довідково-бібліографічні видання, дисертації, численні статті у наукових та науково-популярних виданнях. Розкриті різноманітні сторони життєдіяльності еміграції на рівні континенту, йо-

© Валерій Власенко, 2011

го регіонів, окремих країн, політичних центрів; охарактеризована діяльність політичних партій, громадських організацій, наукових і культурних інституцій, вищих навчальних закладів; показана роль окремих громадсько-політичних і культурно-освітніх діячів, науковців, військових, преси в емігрантському середовищі.

Проте існує певний дисбаланс у вивченні регіональних особливостей існування української еміграції. Більш-менш широко висвітлено її діяльність у країнах Західної і Центрально-Східної Європи, де існували політичні центри, та недостатньо – на Балканах і в Туреччині, де були периферійні осередки. Історія української еміграції в балканських країнах, зокрема, Болгарії, Румунії та Югославії, поки що не стала об'єктом спеціальних досліджень. Окремі дані про неї подано у працях з історії міжвоєнної української політичної еміграції в Європі¹, російської й української еміграції в Югославії², українсько-болгарських відносин³, військовополонених та інтернованих⁴, дипломатичних представництв⁵ та громадських організацій еміграції в окремих балканських країнах⁶. Охарактеризована діяльність емігрантської преси⁷, лідерів української еміграції в Болгарії та Румунії М. Парашука⁸, К. Мацієвича⁹ та Ю. Русова¹⁰, студентів-емігрантів¹¹, української діаспори¹².

Певна інформація про українську еміграцію на Балканах наявна в збірниках документів¹³, публікаціях документів на сторінках фахових видань¹⁴ та в епістолярії емігрантів¹⁵. Проте бракує опублікованих джерел узагальнюючого характеру, які б містили інформацію про еміграцію за певний, триваліший період часу. До таких належить доповідь підполковника, представника військового міністерства УНР на Балканах Василя Филоновича до генерал-хорунжого, військового міністра УНР в екзилі Володимира Сальського про становище української еміграції на Балканах. Зауважимо, що вона містить також стислу інформацію і про емігрантів у Чехословаччині та Туреччині. Доповідь датована 17 липня 1931 р. і приурочена, як зазначав сам доповідач, до 10-ліття його діяльності на Балканах. Документ зберігається в Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ф. 269 – Колекція документів «Український музей у Празі»).

Донедавна ім'я В. Филоновича було майже невідомим не тільки широкому загалу, а й науковцям. Лише на межі ХХ–ХХІ ст. в Україні перші короткі відомості про нього з'явилися в енциклопедично-довідкових виданнях¹⁶, працях з історії спецслужб Державного Центру Української Народної Республіки (ДЦ УНР)¹⁷ та у зв'язку з протистоянням в еміграції «уенерівців» із «націоналістами»¹⁸. Його прізвище згадується в епістолярії та творах провідників міжвоєнної еміграції¹⁹, а також у працях з історії української еміграції в Європі²⁰. Про його особистий архів, переданий до Музею визвольної боротьби України у Празі, йдеться у дослідженнях архівознавчого характеру²¹.

Посилення інтересу до постаті цієї непересічної людини у зв'язку з його участю в обороні Карпатської України в березні 1939 р. призвело до появи праці біографічного характеру²² та публікації документів про

його організаторську діяльність серед українських емігрантів у Болгарії на початку 1920-х рр.²³ Мета нашої публікації – розширити знання про організаційну структуру української еміграції на Балканах, зокрема, в Болгарії та Югославії, крізь призму поглядів на це одного з головних її творців.

Василь Захарович Филонович народився 15 січня 1894 р. у с. Рогізне (нині Сумського району Сумської області) у дворянській родині з містечка Дубовичі Глухівського повіту Чернігівської губернії. Навчався у Сумському реальному училищі та Курській землемірній школі. У роки Першої світової війни закінчив Чугуївське піхотне училище, перебував на військовій службі у чині поручика. Після лютневої революції 1917 р. брав участь в українзації частин російської армії. Наприкінці 1917 р. – на початку 1918 р. був військовим комендантом Сумського повіту, помічником коменданта м. Суми, з 1 грудня 1918 р. – начальником оборони Сум та повіту, організатором Сумського куреня у складі 4-го Окремого корпусу січових стрільців. Згодом його призначили офіцером з окремих доручень при ставці Головного Отамана військ УНР, а в грудні 1919 р. у складі 32 старшин відправили у запілля ворога для організації повстанського руху на Катеринославщині. Був заарештований білогвардійською контррозвідкою. З полону втік на Кубань, звідки потрапив до Грузії, де у м. Поті став віце-консулом Місії УНР. Згодом нелегально проник до врангелівського Криму і в листопаді 1920 р. разом з російськими військами був евакуйований до Туреччини.

У січні 1921 р. В. Филонович виїхав до Болгарії, де розгорнув активну діяльність з об'єднання української еміграції. Перипетії цієї організаційної праці детально описано у поданій нижче доповіді. Наприкінці 1922 р. він прибув у розпорядження ставки Головного Отамана Армії УНР у Тарнові. Був підвищений у званні до підполковника.

1923 р. Василь Захарович переїхав до Чехословаччини, де згодом закінчив Вищу технічну школу, здобувши фах лісівника. Залишаючись представником військового міністра УНР на Балканах, він активно займався справою об'єднання колишніх вояків Армії УНР. В. Филонович був одним з організаторів та керівників Українського військового союзу, членом Товариства колишніх вояків Армії УНР у ЧСР, Союзу українських старшин у ЧСР. За дорученням міністра залучав до цих організацій і вояків-емігрантів із Болгарії, Туреччини та Югославії. У 1931 р. взяв участь у роботі Міжнародної конференції військових комбатантів країн колишнього Троїстого союзу в Празі.

В. Филонович виявив активність і на громадській ниві. Був членом тимчасової управи Комітету представників українських організацій у ЧСР для допомоги голодним в Україні, секретарем президії установчих зборів Комітету допомоги голодним в Україні, членом Українського республікансько-демократичного клубу в Празі, Товариства Музею визвольної боротьби України та низки інших громадських організацій. Як делегат Української громади у Туреччині брав участь у кількох з'їздах української еміграції та обирався до складу Головної Еміграційної Ради.

Відзначився підполковник і в редакційно-видавничій справі. Був секретарем Союзу українських журналістів і письменників на чужині, видавцем і співредактором (разом з М. Битинським) журналу військово-політичної думки «Гуртуймося», що виходив у 1929–1938 рр. спочатку в Горніх Черношицях і Празі, а згодом у Софії. Це видання створювалося спеціально для української еміграції на Балканах та в Туреччині, враховуючи її особливості. Основну масу емігрантів з України склали вояки, які в складі армій Денікіна та Врангеля потрапили до цього регіону внаслідок кількох евакуацій. На початку 1930-х рр. журнал «Гуртуймося» набув такої популярності, що його замовляли українські емігранти та їхні організації з інших країн Європи, Китаю, США, Українська книжкова палата (УСРР), організації кубанських козаків та «Вільного козацтва». Зауважимо, що за редакцією Василя Захаровича виходив інформаційний бюлетень з такою ж назвою. Він друкувався й у паризькому тижневику «Тризуб».

У 1938 р. В. Филонович переїхав до Закарпаття, де вчителював у с. Великий Бичків. Після проголошення Карпато-Української держави брав безпосередню участь в її захисті, був членом штабу Національної Оборони, перебував в угорському полоні. Про ці трагічні й одночасно героїчні події він детально написав у своїх спогадах, опублікованих аж у 2009 р.²⁴ Звільнившись із угорського полону, Василь Захарович жив у Словаччині, з 1951 р. – у США. Декілька років очолював Товариство прихильників УНР у Міннесоті, Союз українських ветеранів у США. У 1973–1978 рр. він – генерал-хорунжий, військовий міністр УНР в екзилі. Помер відомий військовий і громадсько-політичний діяч 1987 р. у Чикаго, де й похований.

Поданий нижче документ публікуємо вперше. Його опрацьовано згідно з археографічними правилами видання історичних джерел. При передачі тексту документа збережено його лексичні й орфографічні особливості. В окремих випадках упорядником проставлено розділові знаки. За сучасним правописом подано написання слів з апострофом, окремо (з *огляду* замість *зогляду*) або разом (*щодо* замість *що до*). Скорочені слова розкрито у квадратних дужках. Поняття, назви та прізвища осіб пояснено у коментарях, поданих наприкінці публікації. В археографічній легенді вказано вихідні дані про місце зберігання документа, його достовірність та спосіб відтворення.

¹ Троцинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне та соціально-політичне явище. – К.: Інтел, 1994. – 259 с.; Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939. Матеріали, зібрані Симоном Наріжним до частини другої. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1999. – С. 123–125; Троцинський В. П., Шевченко А. А. Українці в світі // Україна крізь віки. – К.: Альтернативи, 1999. – Т. 15. – С. 189–197; Політична історія України. XX століття: у 6 т. Т. 5: Українці за межами УРСР (1918–1940) / кер. тому В. П. Троцинський. – К.: Генеза, 2003. – 720 с.; Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки XX ст.). – К.: МП «Леся», 2006. – 671 с.

² *Козлитин В. Д.* Русская и украинская эмиграция в Югославии (1919–1945 гг.) / Харьковский гос. пед. ун-т им. Г. С. Сковороды. – Х.: РА, 1996. – 476 с.

³ *Павленко В.* Українсько-болгарські взаємини 1918–1939 рр. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1995. – 224 с.

⁴ *Срібняк І.* Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921–1924 рр.). – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1997. – 187 с.; *Він же.* Українці на чужині. Полонені та інтерновані вояки-українці в країнах Центральної та Південно-Східної Європи: становище, організація, культурно-просвітницька діяльність (1919–1924 рр.). – К., 2000. – 280 с.; *Павленко М. І.* Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919–1924). – К., 1999. – 351 с.; *Срібняк І.* Початки української військової еміграції на Балканах (1921–1923 рр.) // Військово-історичний альманах. – К., 2006. – № 2. – С. 45–55.

⁵ *Власенко В.* Надзвичайна дипломатична місія УНР у Румунії – організатор громадсько-політичного життя української еміграції // Сумська старовина. – 2008. – № 25. – С. 76–84; *Він же.* Документи і матеріали Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії (1919–1923 рр.) // Пам'ятки: археогр. щорічник / Держкомархів України, УНДІАСД; редкол.: І. Б. Матяш (гол. ред.) та ін. – К., 2008. – Т. 8. – С. 129–160.

⁶ *Козлитин В. Д.* Українські громадські організації в Югославії (20–30-ті рр. ХХ ст.) // Українська діаспора. – К., 1996. – Ч. 9. – С. 52–69; *Власенко В. М.* Перша конференція української еміграції в Румунії (до 85-річчя з дня заснування Громадсько-допомогового комітету української еміграції у Румунії) // Українознавство–2008. Календар-щорічник. – К., 2007. – С. 172–178; *Він же.* Філія Українського товариства Ліги Націй у Бухаресті: перші кроки // Література та культура Полісся: збірник. – Ніжин, 2007. – Вип. 38: Регіональна історія та культура в сучасних дослідженнях / Ніжинський держ. ун-т ім. М. Гоголя. – С. 160–170; *Він же.* Українська громада у Белграді у міжвоєнний період (за матеріалами паризького «Тризуба») // Київська старовина. – 2011. – № 1. – С. 123–136; *Він же.* Українська громада у Великому Бечкерекі (Югославія) у міжвоєнний період // Київська старовина. – 2011. – № 3. – С. 41–48; *Він же.* Кооперативний досвід міжвоєнної української політичної еміграції в Румунії // Український селянин / Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – 2010. – Вип. 10. – С. 203–206.

⁷ *Павленко В., Сохань П.* Українська емігрантська преса міжвоєнного періоду // Українська діаспора. – К.; Чикаго, 1992. – Ч. 1. – С. 85–98; *Мовчан С. П.* Українська періодика в Югославії та її роль у формуванні національної свідомості і консолідації українців у 1919–1941 рр. // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики / Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника. – Львів, 1996–1997. – Вип. 3/4. – С. 226–238; *Румянцев О.* «Руски новини» та «Рідне слово» – дзеркала двох українських громад Югославії в період між двома світовими війнами // Наук. зап. Нац. ун-ту «Острозька академія»: зб. наук. праць. Серія: Історичні науки. – Острог, 2008. – С. 448–460.

⁸ *Степовик Д.* Скульптор Михайло Парашук: життя і творчість. – Едмонтон; Торонто; К., 1994. – 227 с.; *Ониськів М., Хаварівський Б.* Українець Михайло Парашук: Ровесник болгарської волі, Страдник нашої долі. – Тернопіль, 2003. – 173 с.; *Хакова Е., Москаленко В.* Проф. Михайло Іванович Парашчук – українски скульптор и обществено-политически деец (1878–1963): Научно-инвентарен опис на личния архив на проф. Михайло Парашчук ЦДА на Р.Б. Ф. 1717К / Главно управление при МС. Централен държавен архив. Посолство на Украйна в България. – София, 2007. – 349 с.

⁹ *Власенко В.* Кость Мацієвич: штрихи до портрета // Вісн. Львів. комерційної академії. Серія: Гуманітарні науки. – Львів, 2002. – Вип. 4. – С. 67–75; *Табачник Д.* Українська дипломатія: нариси історії (1917–1990 рр.). – К.: Либідь, 2006. – С. 278–

297; *Сник Л. І. К. А. Мацієвич* – науковець, дипломат, громадсько-політичний діяч // Укр. іст. журн. – 2007. – № 1. – С. 125–135.

¹⁰ *Власенко В.* До історії української еміграції в Румунії: Юрій Русов (за матеріалами Національного архіву Чеської Республіки) // *Наук. зап.: зб. пр. молодих вчених та аспірантів / Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського*. – К., 2009. – Т. 19: у 2 кн. Темат. вип.: «Джерела локальної історії: методи дослідження, проблеми інтерпретації, популяризація». Кн. II, ч. 1. – С. 350–358.

¹¹ *Ліський Б.* З діяльності українських студентів у Хорватії (1920–1945) // *Українці Хорватії: матеріали і документи*. – Загреб, 2002. – Кн. 1. – С. 38–50; *Роговий В. М.* Підтримка українських студентів у Хорватії // *Історія науки і біографістика: електронне наук. фахове видання / Держ. наук. сільськогосподарська б-ка*. – К., 2009. – № 2. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/INB/2009-2/09_rogovyj.pdf

¹² *Мацяк Є.* Українці в Хорватії // *Організація українських націоналістів. 1929–1954*. – [Б. м.]: На чужині, 1955. – С. 393–404; *Українці Хорватії: Матеріали і документи* Кн. 1 / *Культурно-просвітне товариство русинів і українців Загреб*; упоряд.: С. Бурда та Б. Гралюк. – Загреб: Grafika, 2002. – 234 с.; *Матеріали до історії українців у Боснії: у 5 т. / упоряд. Роман Мизь*. – Нові Сад: Руске слово, 2004–2008; *Якімова А.* Українці в Болгарії: філософія історичного буття. – Софія, 2011. – 103 с. та ін.

¹³ *Українська політична еміграція 1919–1945: документи і матеріали*. – К.: Парлам. вид-во, 2008. – 928 с., 16 с. іл.

¹⁴ З історії виникнення Філії Українського товариства Ліги Націй у Бухаресті (до 85-ліття з дня заснування громадської організації української еміграції в Румунії) / передм., упоряд. і коментарі В. Власенка // *Сумська старовина*. – 2007. – № 21/22. – С. 79–103; *Власенко В.* З історії організованого життя української політичної еміграції в Румунії у 1929–1932 рр. (за матеріалами Центрального державного архіву Болгарії) // *Пам'ятки: археогр. щорічник / Держкомархів. УНДІАСД; редкол.: С. Г. Кулешов (гол. ред.) [та ін.]*. – К., 2010. – Т. 11. – С. 185–202.

¹⁵ *Листи Костя Мацієвича до Симона Петлюри (1920–1923 рр.) / упоряд., вст. ст. і коментарі В. Власенка*. – Суми: ФОП Наталуха А. С., 2009. – 128 с.; *Власенко В.* На ниві науки і мистецтва (до біографій Юрія Русова та Наталії Геркен-Русової) // *Пам'ятки: археогр. щорічник / Держкомархів України, УНДІАСД*. – К., 2009. – Т. 10. – С. 212–236.

¹⁶ *Довідник з історії України. А–Я / Ін-т іст. дослідж. Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка; І. З. Підкова (ред., упоряд. та наук. ред.), Р. М. Шуст (ред.)*. – 2-ге вид., доопрац. і доп. – К.: Генеза, 2001. – С. 997; *Сумщина в іменах: енциклопед. довідн. / гол. ред. В. Б. Звагельський*. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Суми: РВО «АС-Медіа»: СумДУ, ВД «Фолігрант», 2004. – С. 486; *Українська дипломатична енциклопедія: у 2 т. / редкол.: Л. В. Губерський (голова) [та ін.]*. – К.: Знання України, 2004. – Т. 2. – С. 666; *Базильчук Г. К.* Словник-довідник з історії. – К.: МАУП, 2005. – С. 257–258; *Литвин М. Р., Науменко К. Є.* Збройні сили України першої половини ХХ ст. Генерали і адмірали / *Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України*. – Львів; Х.: Сага, 2007. – С. 202; *Тинченко Я.* Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). – К.: Темпора, 2007. – С. 455.

¹⁷ *Визвольні змагання очима контррозвідника (Документальна спадщина Миколи Чеботаріва) / вступ. ст. В. Сідак*. – К.: Темпора, 2003. – С. 231–234; *Сідак В. С., Вронська Т. В.* Спецслужба держави без території: люди, події, факти. – К.: Темпора: Вид-во Нац. академії СБ України, 2003. – С. 54, 76–80, 144–154.

¹⁸ *Кентій А.* Нариси історії Організації українських націоналістів (1929–1941 рр.). – К., 1998. – С. 5; *Він же.* Від УВО до ОУН. 1920–1942 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.oun-ura.org.ua/kentiy/r202.html>. – Назва з екрану.

¹⁹ *Петлюра С.* Статті, листи, документи / УВАН в США, Б-ка ім. Симона Петлюри в Парижі. – Нью-Йорк, 1979. – Т. 2. – С. 503; *Шульгин О.* Без території. Ідеологія

та чин Уряду УНР на чужині / відп. ред. Г. Й. Удовенко; упоряд.: Г. В. Стрельський, І. Д. Шевченко. – Автентич. відтворення вид. 1934 р. – К.: Юрінком, Інтер, 1998. – С. 56, 328; Українська політична еміграція 1919–1945: док. і матеріали. – К.: Парлам. вид-во, 2008. – С. 307–310, 320–326, 340–366, 501–519 та ін.

²⁰ *Наріжний С.* Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до другої частини). – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1999. – С. 67, 120, 250; *Савка М.* Українська еміграційна преса у Чехословацькій Республіці (20–30-ті рр. XX ст.): Історико-бібліографічне дослідження / НАН України, Львівська наук. б-ка ім. В. Стефаника. – Львів, 2002. – С. 58, 115, 115–119; *Wiszka E.* Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939. – Toruń: MADO, 2005. – S. 149; *Власенко В.* З кола друзів О. Олесь. Василь Филонович // «Я ще вернусь...» Олександр Олесь і Білопільщина. – Суми: Вид-во СумДУ, 2008. – С. 145–149.

²¹ *Мушинка М.* Музей визвольної боротьби України в Празі та доля його фондів. Історико-архівні нариси / Держкомархів України, Асоціація українців Словаччини, НТШ у Словаччині. – К., 2005. – С. 115; *Палієнко М. Г.* Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій). – К.: Темпора, 2008. – С. 211, 226, 227, 343, 357.

²² *Власенко В. М.* «Тут повстали нові Карпатські Крути» (до біографії автора спогадів «Березневі дні Карпатської України» Василя Филоновича) // Сумський історико-архівний журнал. – 2009. – № 6/7. – С. 141–148.

²³ *Власенко В.* До громадсько-політичної діяльності Василя Филоновича у Болгарії у 1921–1922 рр. // Київська старовина. – 2010. – № 6. – С. 97–115.

²⁴ *Филонович Василь.* Березневі дні Карпатської України / вступ. ст., упоряд., коментарі В. Власенка. – Суми: ФОП Наталуха А. С., 2009. – 100 с.

ДОПОВІДЬ В. ФИЛОНОВИЧА ВІЙСЬКОВОМУ МІНІСТРУ УНР
В. САЛЬСЬКОМУ ПРО СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ
НА БАЛКАНАХ, У ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ ТА ТУРЕЧЧИНІ

17 липня 1931 р.

Високоповажаний Пане Генерале!

Під час нашого останнього побачення я докладав Вам персонально про стан організацій наших на Балканах. Зараз маю бодай коротко подати Вам це все на письмі.

Мій сьогоднішній доклад мав би бути властиво звітом моєї праці за десять літ, бо саме в цьому році припадає десятиліття з дня, коли я розпочав свою працю на Балканах, зокрема в Болгарії.

Не маю змоги детально зупинитись на цілому перебігові її, тому зупинюсь бодай схематично на перебігові цієї праці серед нашої еміграції в тамтих країнах.

В році 1921 по приїзді своєму в Болгарію я в Софії зголосивсь до нашого посольства, на чолі якого в той час стояв п. В. Драгомирецький¹, розповівши останньому, хто я та чого і як приїхав до Болгарії, я запитав про наші українські організації в Болгарії. Пан Драг[омирецький] сказав мені, що таких там немає та що і закладати їх не можна, бо мовляв появлення будь-якої української організації викликало б «гонення» не лише на українців, але і на саме посольство.

Не дивлючись на такі інформації пана посла, я після декількох днів мого перебування в Софії повідомив пана Драгомирецького про

те, що маю на меті заснувати в Софії Українську Громаду та прошу допомогти мені в справі легалізації статуту цієї першої на Балканах української організації. Замість допомоги я дістав заборону розпочинати організаційну працю, бо... «руськіє заклюють». Не погоджуючись з думкою пана посла, я заявив останньому, що свій план організації укр[аїнської] еміграції в Болгарії я переведу в життя. Незабаром були скликані перші організаційні збори, які і доручили мені, як першому голові новоутвореної громади, перепроводити в життя легалізацію статуту Громади. Статут був поданий на затвердження до болгарського міністерства, а тим самим організаційна праця була розпочата. Про свої заходи мною був повідомлений пан Драгомирецький, який мусив захищати інтереси українських громадян на терені Болгарії, як репрезентант Уряду УНР.

Організаційна праця – головне організація та улаштування притулку – помешкання для українців в Софії, аби тим вивести їх з під опіки росіян, що мали своє «общежитіє», вимагали певної співпраці з посольством і мені стоїло великих зусиль добитися від нашого посла коли не фактичної, то бодай моральної допомоги, бо не раз ставало так, що посольство було проти заходів Громади, особливо в справі легалізації статуту останньої. Але з бігом часу, коли побачив п. Др[агомирецький], що Громада не така вже погана річ, став помагати і фактично. За якийсь час при допомозі головного інтенданта Болгарськ[ого] війська п. полковника Каратункова та до деякої міри і Болг[арського] Червоного Хреста, тут уже при допомозі Укр[аїнського] Черв[оного] Хреста (все того ж п. Драгомирецького) силами Громади був улаштований притулок на 100–150 чоловік, що носив назву «Українська Хата».

Після закінчення першого періоду своєї праці в Софії я почав організовувати українців на провінції, де почались, за прикладом Софії, творитись гуртки, товариства та Громади. Але ширше розвинути працю зразу не було можливо, бо все це робилося нелегально. Наше посольство допомогти легалізації не мало охоти, бо «можна працювати і так під «захистом» Укр[аїнської] легації»². Треба було розв'язати цю справу і я вважав потрібним поїхати з докладом до Уряду. Добувши собі фінляндський пас[порт], я в тому ж 1921 р. виїхав до Тарнова, де після докладу бл. п. Голов[ному] Отам[ану] С. Петлюрі про стан нашої еміграції на Балканах я дістав уже певні інструкції щодо праці на Балканах – Болгарії та Сербії³ (в останній не було ще зовсім українських організацій⁴, але по дорозі до Тарнову, зупинившись на короткий час в Білгороді⁵, я нав'язав уже там зв'язки з тамтешніми українцями).

П'ятого січня 1922 року я виїхав з Тарнова. Підлягав я в своїй праці безпосередньо Начальнику Генштаба ген[ерал]-хор[унжому] В. Петриву⁶, але склалися [з] бігом часу так умови, що від ген[ерала] Петрива я дістав лише два листи, але зато всі дальші листи і вказівки я діставав уже від п. Гол[овного] Отамана через Начальника Військово-Похідної Кан[целярії] Гол[овного] Отам[ана] п. Полковника Виговського⁷.

Повернувши до Болгарії з певними вказівками щодо праці серед нашої еміграції, я повів справу певніше та інтенсивніше. Поновив прохання про легалізацію статуту та, не зустрічаючи вже перешкод, статут Громади був затверджений Бол[гарським] Мін[істерством] Освіти дня 8/IX 1922.

Бігом⁸ майже цілого року праці в Болгарії пощастило розкинути сітку наших організацій по цілому краєві та зробити початки організації в Білгороді. Однак моя праця, не дивлячись на досить таки, як на умови Балкан, значний успіх щодо свого розвитку, мусила бути залишена, бо 15/XII 1922 розпорядженням градоначальника м. Софії я був висланий з Болгарії.

Переїхавши на Чехи⁹, я дістав від п. Гол[овного] Отам[ана] без-термінову відпустку, але залишити працю так і не міг, бо весь час був закиданий листами організацій і окремих осіб з Болгарії, що, залишившись без проводу, не знаходили виходу, особливо під час нападів на нас з боку червоних та білих росіян, а внаслідок наклепів і болгар.

До загального нещастя, так би мовити зовнішнього, немало причинилося до розбиття організації і своєрідні експерименти п. Драгомирецького, у якого правою рукою весь час був сотник Крупицький¹⁰. Пізніше дійшло до ворожнечи, внаслідок якої настав розкол в Громаді (в Софії), а провінція цілком занепадала. Більш членів Громади відділилася і заснувала «Гурток ім. М. Драгоманова» (в пам'ять перебування останнього в Болгарії, де є і зараз його могила¹¹). Гурток цей містився спочатку в Софії, але потім, боючись розгону, переїхав в гори на тартак¹² Балабанова, де і заховав досить довго свою організацію та мав навіть і свою філію на копальні Перник¹³.

За короткий час Громаду закрили, притулок «Українську Хату» цілком зруйнували, а ще за пару місяців закрили і самий Гурток Драгоманівців по доносу своїх же таки українців з табору орг[анізації] Полтавця-Острияниці (на сьогодні орг[анізації] І. Орліва)¹⁴. Закриттям Гуртка справу все ж не залишили гуртчане та, зорганізувавшись в робітничу артіль, продовжували існувати і далі, не міняючи змісту і напрямку організації старої. Весь час цей я мав з цим гуртком сталий зв'язок та допомагав їм чим лише міг.

Так тягнулася справа аж до кінця 1926 року. В Чехословаччині організувався Союз орг[анізацій] б[увших] вояків Армії УНР¹⁵, в який я і ввів як членів наших земляків з Болгарії.

На початку 1927 року згідно Вашого розпорядження від 24/?¹⁶ я розпочав поновно свою працю уже згідно Ваших вказівок та про перебіг якої я своєчасно Вас інформував в своїх річних докладах. Зараз мав би сказати лише про стан наших організацій на сьогодні.

БОЛГАРІЯ.

В Болгарії на сьогодні маються організації, окремі українські осередки чи відпоручництва¹⁷:

[1.] в Софії – Громада,

2. Варні¹⁸ – Громада,
3. Пловдіві¹⁹ – філія Софійської Громади,
4. Кочериново²⁰ – нелегальна [Громада],
5. Дупниця²¹ – відпоручництво,
6. Горна Джумая²² – гурток,
7. Розград²³ – гурток,
8. Руцук²⁴ – окрема група українців і кубанців,
9. Перник – відпоручництво.

СОФІЯ та ВАРНА*

Писати про ту чи іншу з цих організацій детально не буду, бо Ви сами бачили обидві²⁵ і маєте свій певний на них погляд. Хотів би тут лише зупинитися на тих неприємних змінах і непорозуміннях, які так не бажано стались в Софії. На жаль, я і до сьогодні, крім того, що писав Вам раніш, не знаю, що ж властиво сталося в Громаді та які саме заарядження там зроблені, бо від п. Цибульського²⁶ і досі не маю листа. Тяжко звичайно робити свій висновок, не бачучи на власні очі та не знаючи деталів події, але постільки я знаю умови праці в Софії лише можу сказати свою думку щодо ставшогося непорозуміння.

Особа Цибульського. Не мав нагоди ближче персонально спостерегти цю людину, бо два побачення, які з ним мав, зрозуміло не можуть дати певної уяви про ті чи інші здібности чоловіка. Людина з старою школою виховання російського старшини. В його літах перевиховати себе дуже тяжко. По відношенню до осіб, які грали ту чи іншу роллю в нашому організаційному життю, не можу закинути йому безтактовність. Має своєобразну пиху і гонор, яка часто йому шкодила. Не сказав би, що він був безпорадний, бо знаю багато прикладів, коли він все находив вихід, дуже часто поступаючись і сам, відходячи, видвигав людей, проти яких навіть сам був погано успособлений, але коли цього вимагала справа, він такій особі уступав місце, звичайно, коли це не шкодило загальній справі. Про його взаємовідносини з громадянами не можу нічого сказати, бо ближче їх не бачив. Як і кожна людина має свої хиби, які в силу своєї вдачі тяжко помічає або з ними погоджується, наколи про це зазначиш. Людина, яка цілковито віддана ідеї визволення України під прапором УНР.

Чи має він авторитет в Софії? Не має, як і ніхто його там мати не буде, бо там є специфічні умови, властиві лише Софії. Коли окресуємо прихильників Цибульського шпаною²⁷, то певен, що і прихильників опозиції може ще з більшим успіхом можна так само охрестити і як доказ цьому навожу приклад: недавно, а саме в останньому числі «Незалежности»²⁸, є вміщений допис зі Софії, де саме кореспондент подає «об'єктивні» інформації, є це Юрко Юзиф[ович] Полтавченко – людина, яку я добре знаю і якого я рахую не лише «шпаною», а просто бандитом, а він же був не просто заправилою опозиції поруч з Парашуком²⁹, а хіба сам самозваний «професор» Парашук не є цивілізована шпана?

* Тут і далі підкреслення зроблено в оригіналі документа.

Я не беру в оборону нікого, в тому числі самого Цибульського, і коли подаю ці свої міркування, то лише тому, що знаю ті умови, в яких живуть там наші люди та якими вони в дійсності є під впливом тих умов. Загально хочу сказати свою думку про причини «непорозуміння». Маю враження, що або Циб[ульський] десь проговорився про джерело засобів, на які існує бібліотека, або ж про це очевидно сказав Парашуку сам п. Т[арнавський], а є давно відомо (ще з табору полонених в Німеччині та Австрії), що пан Парашук любе всі ті справи, де є будь-які гроші, я раніш сам цьому не вірив, аж сам не переконався на прикладі будови пам'ятника М. Др[агоманову]³⁰. Отже і тут так само не могло обійтися без особи Парашука, бо він очевидно думав чи думає, що тут іде про «великі гроші», але для того, щоб прийти до них, треба стати на чолі організації і тим самим перебрати все в свої руки. Зрозуміло, що він як людина досить інтелігентна, розбитна, людина, що уміє бути між людьми, має всі шанси бути вищим за Цибульського, однак в чесності йому далеко до останнього. Ось відси, на мою думку, і розігралась вся справа.

Передаючи Вам особисте враження про події в Софії, я звичайно можу помилятись. Бо віддаль, а особливо час мого останнього відвідування Болгарії, є досить великий, щоб можна було щось категорично твердити.

На жаль, я і досі не знаю ваших заряджень і змін, які зроблені Вами в Софії, а також ширше повідомлення про саму суть непорозуміння, а тому не маю змоги будь-що писати в цій справі Цибульському. Просив би дуже мене про це повідомити, аби я мав змогу вплинути на хід справи.

Балакаючи про Варну та про те, що там цілковито не визнають Цибульського, мушу Вам нагадати мій старий лист та моє повідомлення, де я писав Вам про те, що на якійсь час я перебираю Варну сам і лише по переведенню там ширшої організації та головне привернення її на шлях ідеологічний, по якому ми йдемо, я передав би цю організацію п. Цибульському. Ви в свій час це моє зарядження схвалили. Ви сами очевидно побачили, що стан організації у Варні до цього ступеня ще не дійшов; є там пророблена певна праця, видні наслідки її, але так само ще більше потрібно там кропотливої праці над приверненням їх до нас, бо, на мою думку (я нікого з них персонально не знаю), там є дуже мало свідомого елемента.

В інтересах справи просив би Вас повідомити про бібліотеку в Софії³¹ та чому саме вона компрометує під кожним виглядом УНР? Мені це необхідно знати, аби я мав змогу направити справу в бажаному для нас дусі.

Пловдів

Є тут філія Софійської Громади. Існувало ще до недавна там лише відпоручництво, але з бігом часу і певної праці тамтешнього відпоручника, повстанця з Катеринославщини Юрка Андрієвського ця група перетворилась в філію та є на сьогодні легальна організація. Головою філії є той же Хорунжий Юрко Андрієвський. Людина малоосвічена, але

щира. Переконаний УНРовець. Адреса його: Болгарія, град Пловдив, фабрика «Изида» за Г-н Юр[ій] Андр[ієвський].

Кочериново

Є це стара група, колишній осередок українського життя в Б[олгарії], зараз залишилися тут лише звичайні робітники, більшість малоосвічених. Життя іде тут своїм чередом, особливої якоїсь праця ця група не виявляє. На чолі її стоїть Сотник Пилип Гай – старшина з підпрапорщиків, так само малоосвічений.

Дупниця

Відпоручництво. Є тут мало українців, які не мають організації, але тримаються біля відпоручника, дістаючи від нього інформацію та літературу чи бїжучу пресу. Відпоручником є Яків [Кирилович] Бугаїв. Адреса його: Болгарія, гр[ад] Дупниця Дрехарниця при ресторане «Букето», Якову Бугаїву.

Горна Джумая

Є тут гурток українців під проводом колишнього учителя. Умови праці примусили жити всіх дуже розкидано по місту і околицях. З огляду на те, що Горна Джумая є недалеко від Кочеринова, більшість свідоміших ідуть туди, а вже там, обтершися серед «своїх», мандрує далі. Ширшої організації тут не помітно. Адреса: Болгарія, гр[ад] Горна Джумая, Дрехарниця «Цар Освободител», Євген Кириченко.

Розград

Група ця під проводом сотника Миколи Проценка колись дуже горячо взялася до самоорганізації і не без успіху. Були згуртовані українці в цілому окрузі біля Розграду. З якогось часу Сотник Проценко замовк і мені ніяк не вдається знову нав'язати з ним зв'язок. Адреса раніш була: Болгарія, гр[ад] Розград, ул. «Варуш», № 1907, за Н. Проценко.

Рушук

Є тут більше кубанська, чим суто українська організація, але самі кубанці тут цілковито не приложили своїх рук і орган[ізація] вважає себе українською. Мала ця організація значний розцвіт, але завдяки надзвичайній пасивності її голови полковника Реківа зараз значно підупала. В останній час права доручено пану Декальчуку, старшій поважній людині. Маю надію, що справа тут піде добре. Адреса: Болгарія, гр[ад] Русе, ул. Стара Загора, № 29, за Г-н Декальчук.

Перник

Колись тут була Філія Гуртка ім. Драгоманова. З бігом часу і з огляду на тяжку працю в копальнях люди перейшли до других наших груп. Зараз залишилося біля відпоручника лише декілька осіб. Адреса: Болгарія, мина³² Перник, площа св. Пантелей, № 27, за Г-н Є[вген] Тремко.

Плевна, Ловеч

В цих двох містах є багато наших українців і над чим попрацювати, однак умови все так складаються, що до ширшої якоїсь організації тут все

не підходить. Пояснюю це тим, що тут є сильний вплив москалів і мало свідомих наших українців, що не справляються боротися з цим впливом. Другою причиною є та, що відпоручник в силу умов своєї праці все ніяк не може стало сісти в якомусь місті. На сьогодні люди купчуються групами та раз од разу сходяться до купи. Адреса: Болгарія, гр[ад] Ловеч, ул. Отец Пантелей, № 25 кьща³³ на Степан Дачев. За Г-н Є. Романовський³⁴.

ЮГОСЛАВІЯ

В Югославії на сьогодні мають такі організації:

1. Білгород – Громада,
2. Смедерево³⁵ – Громада,
3. Великий Бечкерек³⁶ – Громада і Військове Т[оварист]во,
4. Новий Сад³⁷ – Просвіта,
5. Скопље³⁸ – гурток.

Білгород

Українська еміграція в Білгороді складається в більшості з був[ших] старшин та козаків армії Врангеля³⁹, але є тут досить і галичан, які перебрали провід в Просвіті⁴⁰ і фактично «задають тон» всьому українському життю в Білгороді. Провід Просвіти, на чолі якої стоїть якийсь пан Будзь⁴¹, хотів було монополізувати організаційну справу, але на це не пристали наддніпрянці та і деякі галичане і відділилися в Громаду. Поміж Громадою та Просвітою іде безупинна ворожнеча, не дивлючись навіть на те, що на чолі одної і другої організації стоять одні галичане. В Громаді є помітні впливи «націоналістів», головне серед галичан. Відпоручником нашим є пан Андрієвський⁴², який за досить таки довгий час особливого нічого не зробив і очевидно жодних впливів в Громаді не має. Працювати серед таких умов є тяжко, треба б було бути там та і досить довгий час, щоб щось можна було там зробити в смислі привернення людей на шлях, по якому ведемо інших. Саме тут особливо помічається брак нашої преси. В той час, коли «націоналісти» весь час закидають Білгород (а за ним і другі наші осередки) своїми часописами та журналами, ми маємо там лише один примірник «Тризуба»⁴³ та тричі на рік «Гуртуймося»⁴⁴. Ясна річ конкурувати не можемо і зрозуміло програємо. Адреса відпоручника: Београд, Коларчева 1. «Путник», В. Андриєвському.

Смедерево

Життя Смедеревської української колонії надзвичайно цікаве. Є тут багато наддніпрянців, ще може більше кубанців. Росіяне вели тут провід, заснувавши безліч всяких своїх організацій, не минувши і козаків, для яких заснувало «Общеказачую станицю» та не дивлючись на все це нашому відпоручнику пану Сотникові Чорному⁴⁵ пощастило збити біля себе гурток українців та кубанців, з якими і розпочав працю. Як несприятливі були умови для такої праці, все ж хоч і нелегально Сот[ник] Чорний організує Громаду, подає статут на затвердження до Югославської влади і існує з нелегальною Громадою майже два роки. За цей час широко веде

свою працю, має успіх і люди починають горнутись до Громади. Цими днями зрештою дістає після багатьох повернень вже легалізований статут та зараз же приступає до оформлення справи з Громадою, вже не боючись, що йому можуть десь нашкодити москалі. Відмічаючи цей поступ праці Сотника Чорного, мушу зазначити, що його праця є найпозитивнішою і найкориснішою з цілого ряду відпоручників на Балканах. Громада ця носе назву «Українська Громада «Кобзар» в Смедереві». Поки що голова її сотник Чорний, але оце цими днями мали бути перевибори Ради і ще не маю відомостей, хто там буде Головою. Сотник Чорний хотів передати головування комусь іншому, але я настоював на тому, щоб він залишився і надалі головою. Здається мені, що і послуха моєї ради. Десь в перших числах [липня] має бути офіційне та урочисте відкриття Громади, а тому добре було б, наколи з Варшави наспіли на той час привітання. Для такої організації це має значення.

Ведеться тут інтенсивна робота і серед кубанців та про це буду казати в справах козачих, про які маю докласти Вам разом з цим. Адреса:⁴⁶

Великий Бечкерек

У Великому Бечкереківі спочатку організовано було нелегально Військове Т[оварист]во ім. Гет[ьмана] [Петра] Дорошенка, але тому що з такою назвою не можна було багато робити, тіж самі люди прибрали крім цієї назви ще і назву Української Громади у В. Бечкереку⁴⁷. Був ним вироблений статут та поданий на затвердження югославської влади. Статут цей уже багато разів повертали, але єсть надія, що все ж і тут він буде затверджений і організація ця буде існувати легально. Є тут небагато людей, але зато підбор дуже добрий. Малу кількість людей пояснюю собі тим, що тут приймають до організації вже випробуваних та цілком свідомих українців, цього очевидно вимагали умови конспірації. Наколи б звичайно пощастило і тут легалізувати Громаду, то прилив членів і головне прийом їх буде не обмежений. Ведеться тут навіть зараз досить добра праця та пропаганда всего українського. Праця ведеться нашим відпоручником паном Хорунжим Мельничуком⁴⁸ не лише серед українців, але і серед кубанців. Коли відмічав я про найбільші організаційні здобутки Смедеревської Громади, то не можу не відмітити саме цю групу як найсвідомішу і найвірнішу ідеї УНР. Адреса: ⁴⁶

Новий Сад

В Новому Саді застав я вже зорганізовану філію Білгородської Просвіти. Існує ця організація легально. Не дивлючись на те, що в самій організації немає галичан, все ж певна залежність від центральної організації – Білгородської Просвіти накладає певний відтінок галицьких впливів, яким до речі дуже добре протиставлявся бувший наш відпоручник Сотник Колтоновський⁴⁹. Останній, будучи головою організації, дуже вміло вів її на протязі декількох років. На жаль, обставини так склалися, що Сотник Колтоновський мусив покинути Новий Сад, переїхавши до Сирії на межеві роботи, на які підписав контракт на два

з половиною років. Зараз головою вибраний «поміркований малорос», як про него мені повідомляють з Нового Саду. Відпоручником на місто від'їхавшого Сотника Колтоновського я призначив свого земляка, якого правда не знаю, Жаботинського⁵⁰. Призначення зробив на підставі поради Сотника Колт[оновського]. Як піде справа зараз тут ще нічого не можу сказати, бо приходить мені пристосовуватися до нових людей, яких цілковито не знаю.

СКОПЛЬЄ

В Скопльє є лише відпоручництво. Є тут зараз небагато українців, живуть вони в місті без організації, але тримаючи між собою зв'язок. Безпосередні зносини з Скопле доручені Сотникові Чорному.

В других осередках скупчення нашої еміграції при таких умовах праці мені не пощастило щось зробити. Вважаю сво[...]

ТУРЕЧЧИНА

Царгород. В тутешній Громаді жадних змін не настало. Змін на ліпше тут чекати не можна, бо умови, в яких перебуває наша там еміграція, не дають змоги поширити організацію. В'їзд до Царгороду є заборонений, а ті, що не залишилися в Царгороді, живуть під постійною загрозою виселення з Туреччини.

Громада складається з окремих гуртків-землячеств. На чолі Громади стоїть Сотник Микола Забело⁵¹. Громада ця тримає зв'язок з Персією та тамтешніми українцями⁵². Адреса відпоручника: [...]

Праця на місцях перепроводжується через відпоручників, в більшості військових, на сьогодні вже старшин Армії УНР⁵³. Там, де не мають відпоручників, ведеться зв'язок безпосередньо з самою організацією або просто з поодинокими особами, що мають той чи інший вплив на своїх товаришів.

Ще перед недавнім часом вів я зносини з кожною такою групою чи відпоручником, але 6–8 місяців тому, з огляду на брак часу, бо примушений бігати за працею, передав зв'язки в Болгарії, як головному відпоручникові, панові полк[овнику] Цибульському, за винятком Варненської Громади, з якою і до сьогодні маю зв'язок.

Цю систему думав перепроводити і [в] Югославії, де на головного відпоручника намічав Сотника Чорного. Поступово веду до цього підготовку та і сам Сотник Чорний весь час зараз дістає від мене вказівки, виконуючи які, мусе мати зносини зі всіма тамтешніми відпоручниками, а так звикає до своєї майбутньої ролі і непомітно привчає других відпоручників до цієї зміни. Доки ж що веду тут працю безпосередньо з кожним відпоручником, хоч це і ускладнює для мене працю.

З Туреччиною маю лише інформаційний зв'язок, а через Туреччину і з Персією, де все-таки мається декілька наших українців.

ЧЕХИ

Брандіс н/Л⁵⁴. Нещодавно звернулась до мене делегація робітників українців, що перебували в армії Врангеля, та і зараз багато з них ще

є в московських організаціях, як «Земледельческий Союз» і других. Група ця забажала відділитися від опіки москалів і просила заопікуватися ними та добути їм дозвіл на організацію. З охотою взявся допомогти цій групі. Зараз уже є вироблений статут і цими днями подається на затвердження чеській владі, а разом з тим і на затвердження нашому Урядові. Цю то останню вимогу просили мене перевести самі ці робітники, які просто сказали мені: «Ми весь час чули лише за покійного Гол[овного] От[амана] Петлюру. Знаємо добре, що він боровся за Україну і за неї життя своє віддав, тому ми і йдемо за тим Урядом, що залишився по нему, бо вважаємо, що лише він доведе нас на Україну. Всякі інші чи то уряди, чи то якісь там «орієнтації» ми не визнаємо, а тому і хочемо, щоб наш статут також був затверджений нашою українською козакою Владою». Я їм це пообіцяв та незабаром Вам надішлю цей статут і їх прохання.

Підводячи підсумки всієї праці, мушу сказати, що зроблено не багато навіть на ті умови, в яких перебуває наша еміграція на Балканах. Вважаю, що можна було б зробити багато більше, якби на це малися матеріальні засоби та частіше відвідування цих країн, аби бодай короткою присутністю на місці можна було робити безпосередній вплив на роботу того чи іншого відпоручника чи навіть самої організації та і в тих містах, де ще не маємо ані відпоручника, ані будь-якої організації, таку на місці заложити. Цього всего на жаль я зробити не міг і не можу. Залишалось чимсь замінити цю прогалину і я почав видавати журнал «Гуртуймося», бажаючи цим допомогти організації та шляхом розповсюдження ширити саму ідею організації українців на Балканах, пробуджуючи їх свідомість, але і тут справа не повелась, бо три числа на рік не можуть зробити тої праці, яку я собі намічав і вимагав від журналу, видавати ж частіше його я не маю змоги, бо і так ледви-ледви звозжу кінці з кінцями, видаючи його завжди в борг, цебто друкарня погодилась приймати плату за друк ратами⁵⁵, але і ця справа зараз попсувалась, бо власник друкарні не забажав далі чекати сплаток⁵⁶ і переступив мій рахунок банку, ну а той звичайно почав зараз же вимагати від мене гроші (1500 кч), прийшлося заставити мотоцикл і відкупитися від банку.

Труднощі ще полягають і в тому, що я сам зараз цілковито не засмотрений⁵⁷ і просто не маю змоги в такій ситуації щось робити. В силу склавшихся умов примушений ліквідувати і то мінімальне джерело свого існування – мотоцикл та податися на працю, навіть не маючи на то дозволу від чеської влади. Зараз хлопчу у одній фірмі про місто на прокладці залізничної дороги десь на Словенську⁵⁸ чи Підкарпатті⁵⁹, а коли це станеться, то про якусь працю з Балканом очевидно прийдеться залишити навіть думати.

Покладав я особливу надію на журнал, бо знав надзвичайно великий вплив взагалі друкованого слова, а особливо коли його ведеш в певному напрямку з певною метою, то майже завжди досягаєш тої мети, яку поставив собі за ціль. Певен, що наколи б мав змогу частіше і ширше видавати «Гуртуймося», то і тут би я досягнув своєї мети, а що це так є доказом багатьох листів з місць, в яких всі підкреслюють велике зацікавлення журналом та

що має він досить велике значення і вплив на масу, що щойно пробуджується, і на тих, що є вже в наших рядах, але ще не досягнули добре наших ідей, наших бажань, що ще не так добре ознайомлені з нашою історією, а особливо з нашою визвольною боротьбою. Ось переді мною лежить лист, який щойно вчора дістав, і в нему, балакаючи про журнал і пресу взагалі, пише один з відпоручників: «Ваш журнал тут дуже подобається, а багато каже навіть що він є цікавіший і корисніший по змісту, ніж «Тризуб». І я вірю цьому, бо редагування «Тризуба» не для Балкан.

21.VII⁶⁰. Ось зараз дістав лист від п. Цибульського. Уважно його перечитав та можу сказати, що мої думки, які я висказав на початку цього доповіді, були правильні. Хочу трохи зупинитися на теперішній Раді Громади – Парашук: перш за все є людина нечесна, має пиху, багато більшу, ніж має її п. Цибульський, має також неабияку амбіцію, по відношенню до громадських справ дуже лінивий, все робить так, щоб за него хтось робив, а коли цього «хтось» під рукою немає, то і сама справа занепадає (приклад до того маємо – стара Громада⁶¹ та Український сокіл⁶², де він був головою), авторитету в Громаді жодного, що і підтвердило голосовання. В такій ситуації мати перевагу лише двох голосів це ж смішно і не дивуюся все-ж Парашукові, що він, не дивлячись на все, прийняв головування.

Блажко: знаю дуже добре цього чоловіка і також знаю, що він ніколи не буде працювати в Громаді, бо поважає працю там не для себе, бо вона «не принесе матеріальної користі», що у него як торгаша є звичайно на першому плянові.

Крупницький: про цю особу не буду нічого казати з огляду на те, що моя оцінка цієї особи могла б трактуватись як персональний мій виступ⁶³, тут лише хтів би навести характеристику про него його сьогоднішнього патрона і «приятеля» самого Парашука – «намазана бездарна баба, а не громадський діяч».

Полтавченко: про цього пана я вже сказав своє слово на початку цього доповіді.

Дементюка я не знаю.

Підбор, як бачите, пішов дуже «добрий». Коли до цього додати ще відношення самого Парашука до нашого Уряду⁶⁴, що яскраво позначилося при веденню їм агітації, коли він був в опозиції, коли він членів уряду мішав з болотом, а до того ще додати те, що сам Парашук поважає мене персонально за свого ворога з часів спроневири їм громадських грошей⁶⁵, то перспективи «співпраці» зі Софією випадають⁶⁶ не дуже то добре, а може і цілком будуть неможливі.

Беручи справу взагалі, думаю, що компромісу жодного не було, а навпаки, група більш дисциплінована, більш послужна уступила насильству групи другої, для якої справа йшла не про громадські справи, а про власну амбіцію, а⁶⁷ бажання захопити владу в свої руки. Ця моя думка, зрозуміло, буде правдивою тоді, наколи лист п. Цибульського, що тут прикладаю, є об'єктивний і головне правдивий щодо перебігу справи в Софії, що думка моя є не безпідставна свідчить той факт, що це розуміють і самі

сьогоднішні «побідителі», бо інакше вони б самі не просили про нове переобрання Ради, як це мало місце зараз в Софії.

Пересилаючи Вам лист п. Цибульського, хотів би знати Вашу думку щодо його змісту та правдивості і об'єктивності в опису подій в Софії.

Як бачите з листа, група Цибульського виконала всі Ваші зарядження, навіть не погоджуючись з ними, що звичайно свідчить лише в їх користь. Підкреслення червоним в листі п. Цибульського є всі мої.

До решти справ маю додати ще цілком свіжу справу, а саме заложення⁶⁸ відпоручництва в Сирії і в недалекому майбутньому в Палестині. В обох цих країнах ніби є чимало наших українців, щоправда поки що жиючих там як москалі – як російська, а не українська еміграція. Розбурхати їх, гадаю, буде можна, а за цим прийде вже і свідомість та визнання себе українцем.

Кінчаючи справу організації нашої української еміграції на Балканах, просив би не відмовити подати мені як дальші вказівки, так і практичні поради в справі переведення цієї праці на місці, яко ж і Ваші враження від подорожі, бачених Вами організацій та систему самої праці, а то:

1. Справи Софійські:

а. Оцінка самого інциденту,

б. Які зроблено Вами зарядження в зв'язку зі змінами в Софії:

Стосунки Громади з Урядом?

Вплив на Громаду?

Відношення Ради до п. Цибульського і навпаки?

Відношення Ради Громади до мене і навпаки?

в. Зарядження в справі бібліотеки: хто нею завідує?

Хто і як її фінансує та кому і як подає звіти в справі витрат та ведення бібліотекою?

г. В чому вбачалася компрометація бібліотекою УНР?

д. Роля п. Цибульського.

2. Справи Варненські:

Ваша думка про цю нову Громаду та згідно⁶⁹ неї і Ваші вказівки щодо праці в цій Громаді, приймаючи на увагу, що я жодного з них персонально не знаю.

Стан цієї громади.

З кого складається вона та як задивляється вона, на Вашу думку, на стосунки до Уряду?

Всі ці запитання я подав саме тому, що роз'яснення їх конечно необхідно на випадок дальшого ведення мною справи організацій на Балканах, зокрема в Болгарії.

До доповіді прикладаю листи:

1. п. Цибульського на 19 листах.

2. п. Чорного на 1 листі.

3. п. Мельничука на [...] листах.

4. п. Андрієвського на 1 листі.

Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 269, оп. 2, спр. 277, арк. 97–105 зв. Машинопис. Оригінал.

¹ *Драгомирецький Василь* – громадський діяч, дипломат. У 1918–1921 рр. – ст. секретар, керуючий Посольством УНР в Болгарії. На еміграції жив у Болгарії та Чехословаччині.

² Леґація – дипломатичне представництво, посольство.

³ Йдеться про Королівство сербів, хорватів і словенців (КСХС, з 1929 р. – Югославія).

⁴ Йдеться про відсутність громадських організацій української політичної еміграції, проте у 1919–1921 рр. вже існували організації, створені представниками українсько/русинської національної меншини, яка почала заселяти територію тогочасної Югославії з середини XVIII ст.

⁵ Белград – столиця КСХС.

⁶ *Петрів Всеволод Миколайович* (1883–1948) – військовий і громадський діяч, генерал-хорунжий Армії УНР, письменник. Закінчив Київський кадетський корпус, Павлівське воєнне училище в Петербурзі, Миколаївську Академію Генерального Штабу. Учасник Першої світової війни. З липня 1919 р. – військовий міністр УНР, згодом – товариш військового міністра, з березня 1921 р. – 1-й генерал-квартирмейстер Генштабу Армії УНР. На еміграції перебував у Польщі, Чехословаччині, Німеччині. Професор військової історії в Українському вищому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова, член Українського історико-філологічного товариства у Празі. З 30 червня 1941 р. – військовий міністр відновленої Української держави.

⁷ *Виговський Олександр Хомич* (1888–1939) – адміністративний підполковник Армії УНР. Народився на Волині. Закінчив педагогічні курси при Житомирському педагогічному училищі. Учасник Першої світової війни. З грудня 1917 р. – в українській армії. Військовий урядовець, секретар начальника Генштабу УНР, згодом – Української Держави, начальник військово-похідної канцелярії Головного Отамана С. Петлюри, адміністративний сотник, з 1927 р. – начальник статистичного підвідділу Генштабу УНР в еміграції.

⁸ Бігом – впродовж, протягом.

⁹ Чехи – Чехо-Словацька Республіка або Чехословаччина.

¹⁰ *Крутицький Григорій Іванович* – сотник, на еміграції у Болгарії. Жив у Москві, Харкові. Служив в арміях УНР, Денікіна, Врангеля. Неодноразово очолював «Українську громаду в Болгарії» та «Українську Хату». Причетний до припинення їх діяльності. Член Українського комітету із вшанування пам'яті С. В. Петлюри, Українського громадського комітету, Українського культурного об'єднання, Українсько-болгарського товариства. Друкувався у паризькому тижневику «Тризуб».

¹¹ Михайло Петрович Драгоманов прожив у Болгарії останні роки свого життя (1889–1895). В. Філонович був ініціатором спочатку впорядкування могили, а потім і встановлення пам'ятника на ній.

¹² Тартак – лісопилля.

¹³ Перник – місто в західній частині середньої Болгарії, розташоване в гірлі р. Струма в 30 км від Софії. У XIX – на поч. XX ст. – центр вугільної промисловості.

¹⁴ Йдеться про Українське культурне об'єднання (УКО) – єдину легальну українську організацію в Болгарії на той час, яку очолював Іван Орлов. УКО орієнтувалося на Українське національне козацьке товариство на чолі з гетьманом Іваном Полтавцем-Острияницею.

¹⁵ Справжня назва організації – Союз (Товариство) бувших вояків Армії УНР у Чехословаччині.

¹⁶ Місяць невизначено, оскільки текст саме в цьому місці зіпсований.

¹⁷ Відпоручництво – представництво. Відповідно відпоручник – уповноважений представника Військового міністерства УНР в Болгарії в тому чи іншому місті.

¹⁸ Варна – місто на північному сході Болгарії недалеко від кордону з Румунією, порт на Чорному морі.

¹⁹ Пловдив – місто в південній частині Болгарії, розташоване приблизно за 150 км від Софії.

²⁰ Кочериново – село у південно-західній частині Болгарії поблизу м. Благоєвград.

²¹ Дупниця – місто в Болгарії, розташоване у підніжжя гірського масиву Рила за 65 км на південь від Софії.

²² Горна Джумая – попередня назва сучасного міста Благоєвград, розташованого в південно-західній Болгарії за 100 км від Софії.

²³ Розград – місто в північно-східній Болгарії, розташоване за 375 км від Софії.

²⁴ Руцук – стара назва сучасного міста Русе, порт на р. Дунай.

²⁵ У червні 1931 р. В. Сальський декілька днів перебував у Болгарії, відвідавши Софію та Варну.

²⁶ *Цибульський (Недоля) Борис Олександрович* – полковник, український громадський діяч у Болгарії. Учасник революційних подій 1917–1920 рр. в Україні та на Кубані. Секретар Кубанської Крайової Ради. У 1920–1921 рр. перебував у таборі на о. Лемнос (Греція). Згодом переїхав до Болгарії. Голова Української громади в Болгарії, Комітету з будівництва пам'ятника М. П. Драгоманову в Софії. Представник Військового міністерства УНР в екзилі в Болгарії. Автор статей у журналах «Тризуб» (Париж), «Гуртуймося» (Прага) тощо.

²⁷ У листі від 11.VII.1931 р. до В. Филоновича В. Сальський, повідомляючи про свої перші враження від перебування у Болгарії, назвав деяких прихильників Б. Цибульського «шпаною».

²⁸ «Незалежність» – часопис, що виходив у Парижі в 1931–1932 рр.

²⁹ *Парацук Михайло Іванович* (1878–1963) – скульптор, громадський діяч. Навчався в Краківській та Віденській академіях мистецтв. У роки Першої світової війни – активний член Союзу визволення України. У 1920 р. – секретар, голова Дипломатичної місії УНР в Талліні, радник дипломатичного представництва УНР в Литві. З 1921 р. жив у Болгарії. Керівник низки українських емігрантських громадських організацій. Автор численних архітектурних споруд та скульптур. Мав болгарські державні нагороди.

³⁰ В. Филонович мав на увазі те, що Комітет з будівництва пам'ятника М. Драгоманову видав М. Парацуку гроші готівкою на виготовлення та реалізацію проекту пам'ятника. Тривалий час (більше двох років) архітектор не виконував свої зобов'язання і не повертав гроші. Врешті-решт за проектом М. Парацука пам'ятник було виготовлено й урочисто відкрито у жовтні 1932 р. Про перебіг справи з будівництвом пам'ятника М. Драгоманову В. Филонович докладно писав у своїх спогадах, опублікованих у журналі «Гуртуймося» (1933, ч. X).

³¹ Йдеться про бібліотеку, засновану 1930 р. в Софії Б. Цибульським коштом Військового міністерства УНР в еміграції. Спочатку існувала як самостійна установа, а потім – при Українській громаді в Болгарії.

³² Мина – шахта, копальня.

³³ Къща – будинок.

³⁴ *Романовський Євген* – український громадський діяч у Болгарії, хорунжий, підпоручник російської армії. Уродженець Харківщини. Відпоручник представника Військового міністерства УНР у Болгарії у містах Ловеч і Плевна.

³⁵ Смедерево – місто у Сербії при впадінні Морави до Дунаю, розташоване за 50 км на південний схід від Белграда.

³⁶ Великий Бечкерек – місто в Сербії. 1935 р. перейменоване на Петровград, 1946 р. – Зренянин. Розташоване за 75 км від Белграда і 50 км від Нового Саду.

³⁷ Новий Сад (Нові Сад) – місто, розташоване на півночі Сербії, адміністративний центр автономного краю Воєводіна.

³⁸ Скопље (Скоп'є) – місто, нині столиця Республіки Македонія. Розташоване на берегах р. Вардар.

³⁹ *Врангель Петро Миколайович* (1878–1928) – військовий діяч, генерал, барон. Учасник Російсько-японської та Першої світової воєн. З 1918 р. – на командних посадах у Добровольчій армії, з квітня 1920 р. – головнокомандуючий Збройними Силами Півдня Росії. 1923 р. заснував й очолив Російський загальновійськовий союз. Помер у Брюсселі, похований у Белграді.

⁴⁰ Йдеться про українське товариство «Просвіта».

⁴¹ *Будз Іван* – український громадський діяч у Югославії, галичанин. Консул ЗУНР у Белграді. Один із засновників і керівників товариства «Просвіта» у Загребі. Згодом переїхав до Белграда, де очолював управу місцевого товариства «Просвіта».

⁴² *Андрієвський Василь Васильович* – український громадський діяч в Югославії. За часів Директорії УНР був повітовим комісаром. Один з організаторів та керівників Української громади в Белграді, Союзу українських організацій в Югославії. Брав участь у роботі конференцій Головної еміграційної ради у Празі. Працював у фірмі «Путнік». Друкувався у паризькому тижневику «Тризуб», журналі «Гуртуймося».

⁴³ «Тризуб» – громадсько-політичний і літературно-мистецький тижневик, друкований орган Державного Центру Української Народної Республіки. Заснований з ініціативи С. В. Петлюри. Виходив у 1925–1940 рр. в Парижі. Гол. редактор – В. К. Прокопович, з 1940 р. – О. Я. Шульгин.

⁴⁴ «Гуртуймося» – неперіодичний журнал військово-громадської думки, що виходив у Празі, Горніх Черношицях (Чехословаччина) та Софії (Болгарія) у 1929–1938 рр. Призначався для розповсюдження серед української еміграції в балканських країнах, проте користувався попитом і в інших країнах перебування еміграції. Українська книжкова палата у Харкові також виявила інтерес до журналу, придбавши його комплект за декілька років. Видавці-редактори – Василь Филонович і Микола Битинський.

⁴⁵ *Чорний Пилип Якович* – український громадський діяч у Югославії, військовий старшина, підполковник. Народився у Києві. Служив у 45-му піхотному Азовському полку, був ад'ютантом командувача Приамурського військового округу. В Українській армії з 1918 р. Курсовий старшина Інструкторської школи у Києві. Після антигетьманського повстання був мобілізований до Добровольчої армії. Голова Української громади у Смедереві, один з керівників Союзу українських організацій в Югославії.

⁴⁶ Адреса у тексті повинна була бути дописана після уточнення, оскільки Українська громада мала взяти в оренду приміщення.

⁴⁷ Детальніше про Українську громаду див.: *Власенко В.* Українська громада у Великому Бечкерекі (Югославія) у міжвоєнний період // Київська старовина. – 2011. – № 3. – С. 41–48.

⁴⁸ *Мельничук Микола* – український громадський діяч в Югославії, хорунжий. Керівник Української громади та Товариства вояків українців імені гетьмана П. Дорошенка у В. Бечкерекі.

⁴⁹ *Колтоновський Олександр* – український громадський діяч в Югославії, полковник. Голова філії белградського товариства «Просвіта» у м. Новий Сад. У 1931 р. виїхав до Сирії, де працював землевпорядником.

⁵⁰ *Жаботинський Олекса Харитонович* – український громадський діяч у Югославії. Уродженець Краснопілля (нині районний центр Сумської обл.). У 1917 р. українизував курінь, в якому служив. З кінця 1918 р. перебував в Армії УНР, 1920 р. – українському повстанському загоні, що діяв спільно з Армією Врангеля. Евакуювався з Криму. Згодом опинився в Югославії. Один з керівників філії білгородського товариства «Просвіта» у Новому Саді.

⁵¹ *Забелло Микола Миколайович* – український громадський діяч у Туреччині, сотник. Уродженець Кам'янця-Подільського. Закінчив кадетський корпус. Служив старшиною (капітан, командир батареї) в російській царській армії та арміях УНР (3-а

Залізна дивізія) та Врангеля. Голова Української (нелегальної) громади в Туреччині. Автор статей про Україну в турецькій пресі.

⁵² Йдеться про інженера Юрія Тушевського, який працював у фірмі «Індо-Європейський телеграф», де відповідав за лінію від кордону з СРСР до м. Тебриз (Персія). Листувався з В. Филоновичем.

⁵³ Запис до складу Армії УНР в еміграції розпочався з середини 1920-х років, коли утворилося декілька військових організацій, зокрема, Союз (Товариство) бувших вояків Армії УНР. Претенденти відповідно писали заяви та складали анкети. На Балканах і в Туреччині цією справою безпосередньо опікувався В. Филонович.

⁵⁴ Брандіс-над-Лабою – замок (мисливська резиденція імператора Рудольфа II, пам'ятка XIII ст.) на одному з пагорбів у центрі невеличкого містечка Стара Болеслав, названого на честь Болеслава I, який заснував тут свій замок на початку X ст. У 1960 р. назва міста – Брандіс-над-Лабем-Стара-Болеслав. Нині – це місто в районі Прага – Схід Середньочеського краю Чеської Республіки.

⁵⁵ Рата – частина.

⁵⁶ Слово *сплатка* у перекладі з чеської мови означає *внесок*.

⁵⁷ Мається на увазі, що В. Филонович тоді не мав сталої роботи, тобто коштів для прожиття.

⁵⁸ Йдеться про Словаччину.

⁵⁹ Підкарпаття (Підкарпатська Русь) – тогочасна частина Чехо-Словацької Республіки, нині Закарпатська область України.

⁶⁰ Це продовження звіту й одночасно коментар В. Филоновича щодо останніх подій у Болгарії, зокрема зміни керівництва в Українській громаді в Болгарії та поїздки В. Сальського до цієї країни.

⁶¹ Йдеться про Українську громаду в Софії на початку 1920-х рр.

⁶² Український сокіл – філія болгарського спортивного товариства «Юнак». Організація існувала лише на папері, ніякої діяльності не виявила.

⁶³ В. Филонович не дав характеристики Г. Крупицькому з моральних причин, оскільки останній неодноразово писав до вищого керівництва УНР в еміграції скарги та доноси на нього. Їх розглядали відповідні органи. Жодного разу ці доноси не підтверджувалися.

⁶⁴ М. Парашук у бесідах з українськими емігрантами в Софії звинувачував керівників ДЦ УНР в отриманні великих коштів від Польщі.

⁶⁵ Йдеться про гроші, надані М. Парашуку Комітетом з будівництва пам'ятника М. Драгоманову на виготовлення проекту пам'ятника. Понад два роки М. Парашук, взявши гроші, не виконував своїх зобов'язань. Такі ж звинувачення висунула М. Парашуку донька Михайла Драгоманова Лідія Шишманова, яка виділила архітектору 5 тис. левів на цю справу. Про це вона повідомила військовому міністру УНР в еміграції В. Сальському під час його перебування в Софії у червні 1931 р.

⁶⁶ Слово *випадають* у даному контексті слід розуміти як *виглядають*.

⁶⁷ Союз а (за прикладом деяких слов'янських мов) слід читати як *i* або *ta*.

⁶⁸ Слово *заложення* означає *заснування*.

⁶⁹ Слово *зглядно* означає *відповідно до*.